

Proměny současných odborných komunikátů

MARIE ČECHOVÁ
(Praha)

V minulém století (počínaje B. Havránkem, 1932) se postupně konstituoval a diferencoval pojem odborný styl. Nejprve na oblast prakticky odbornou, zahrnující i styl jednací, administrativní, úřední a na teoreticky odbornou, z níž byl vyčleněn styl popularizační (Trávníček 1953, Daneš a kol. 1955 a 1957). Toto vymezení a tato diferenciacce se udržela i v Jedličkových *Základech české stylistiky* (1970); teprve koncem 80. let a v letech 90. došlo k další proměně. V tomto příspěvku si nevšímáme stylu publicistického, jenž se postupně rovněž vyčlenil z oblasti stylu odborného (u B. Havránka viz jazyk pracovní/věcný), nejprve u Fr. Trávníčka (1953), pak u dalších (Fr. Daneš a kol. 1955, M. Jelínek 1957).

Téměř do konce 80. let byla **administrativní sféra** podřizována sféře odborné, resp. ztotožňována s projevy prakticky odbornými. Tehdy jsme vymezili (Čechová 1989) **administrativní styl** jako **komplexní funkční styl s funkcemi řídicí** (direktivní) a **operativní** (správní), svázané i s obecnou **funkcí sdělovací** (zpravovací). Později jsme obě **funkce** administrativní popsali (1997): řídicí = direktivní, regulativní, usměrňující vedle operativní = správní, ve smyslu správy věcí veřejných; přesněji pak (ve "Stylistyce" IX, 2000) jako vztahující se k provádění nějaké činnosti, úkolu nebo úkonu, výkonu. Z našeho výkladu vyplynulo, že všechny zcela nebo zčásti překrývající se termíny-pojmy: *administrativně-právní* (Jedlička, 1970), *úřední* (Trávníček, 1953), *prakticky odborný a jednací* (Daneš a kol., 1957), z tzv. *pragmatických stylů* J.V. Bečky (1992) *normativní, jednací, zčásti i hospodářský* řadíme pod pojem administrativní, rovněž tak právně-administrativní (úřední), ekonomický a direktivní (ev. orientační (?)) styl u M. Jelínka (1995 a 1996). Administrativní styl osamostatňujeme a pro jednoduchost a jednoznačnost

užíváme jednoslovného názvu pro tento komplexní styl (se specifickými funkcemi regulativní a operativní vedle funkce sdělovací/zpracovací, avšak nikoli odborně zpracovací; viz Čechová 2003).

Pro oblast námi označovanou jako administrativní by bylo možné přijmout Jedličkův a Jelínkův výraz *administrativně-právní*, ev. *právně-administrativní*, protože je to výstižný název popisný (avšak psáno dohromady, bez tiré), ale domníváme se, že z hlediska uživatelského je nesložný, kratší výraz *administrativní* vyhovující; obsahově zahrnuje i oblast ekonomickoadministrativní a právně administrativní (tj. ekonomickou a právní administrativu).

Mezi oblastí administrativní a odbornou byl a je zřetelný průnik. I dnes je třeba si uvědomovat jejich společnou zpravovací funkci, i to, že některé praktické odborné komunikáty mohou mít stejně jako administrativní i funkci operativní, totiž poskytovat instrukce, jak určitou činnost, úkon provést, které operace konat a v jakém sledu, podávat pokyny mající charakter návodů.

Průnikové pásmo nalezneme i mezi administrativním stylem a odborným stylem vědeckým i dalšími modifikacemi, ev. podskupinami odborného stylu, a to např. stylu právního a ekonomického (hospodářského). Hranici mezi nimi – ostatně prostupnou a posuvnou – můžeme stanovit jen po zvážení převahy té které funkce, tj. funkce odborné, resp. teoretickozpravovací, nebo funkce direktivní, regulativní. Tak např. při tvorbě a novelizaci právní normy je nepochybně v popředí záměru je jí regulativní funkce, u norem nižší právní síly a v praktické činnosti soudů i funkce operativní, tj. záměr, jak regulativní funkci realizovat, kdežto při výkladu principů nebo zdrojů právní normy o projevy s převažující funkcí odbornězpravovací.

Obecně řečeno je-li hlavním cílem podat odborné, vědecké informace, nejde pochopitelně o projev ze stylové oblasti administrativní; kdežto projev zaměřený na praktické správní informace spolu s operativními pokyny, jak si počínat, nepochybně do oblasti administrativní náleží.

Funkce sdělovací (zpravovací), **regulativní a operativní** jsou vlastní také **komplexnímu stylu učebnímu**, jež vymezil vyčleněním ze stylu odborného K. Hausenblas (1972). Učební texty nabyly v posledním desetiletí na rozmanitosti, a to nejen proto, že se jich objevilo neobyčejné množství, neboť přestala platit zásada jednotných učebnic, ale hlavně proto, že jejich autoři se liší koncepcí učebnic, tj. cílem, obsahem i uplatněním postupů a metod. I když se jednotlivé učebnice nebo učebnicové řady vzájemně značně liší, mají a nepochybně musí mít mnoho rysů společných – vzhledem k své funkci i vzhledem alespoň k jisté návaznosti na tradici (pomiňme, že někteří autoři vyrábějí jen varianty učebnic dřívějších). Styl

učební ve svých obou jevových formách, psané převážně v textech učebnic, mluvené ve formě učitelovy komunikace s žákem, představuje v praktické realizaci komplexy komunikátů sestávající z různých druhů textů.

Podívejme se na učebnice – ty obsahují většinou nejen učební, ale také cvičné texty a často i čítankové. Takové příručky je pak vhodné (spolu s M. Ciprem) říkat učební kniha. Které druhy textů současné učební knihy obsahují? Patří sem instrukce a jiné návody k práci, apelace na žáky typu: *Přečtěte si a povězte...*, *Pozorujte a řekněte...*, *Všimněte si,...* *Najděte, vyberte, určete,...* tedy vesměs pokyny patřící k aparátu řídicímu činnosti žáků, návody k operacím, které mají žáci vykonat. S těmito komunikáty mají společnou funkci regulativně-operativní i poznámky za výkladovým textem, jež vysvětlují, doplňují, rozšiřují základní poučení, ale hlavně na tomto základě instruuji žáka a preskribují jeho činnosti. Návody (a instrukce) vyčleňuje nově J. Světlá jako samostatný slohový útvar (žánr) a jejich výstavbu jako návodový postup.

Texty výkladové, popisné i mnohé texty neverbální (grafy, schémata,...) mají odbornou zpravovací funkci. Přitom tyto texty mohou předcházet operativním pokynům, zvláště při deduktivním postupu vyučovacího procesu, nebo naopak následovat po instrukcích a analytických cvičeních jako završení generalizace, tedy při postupu induktivním. Samozřejmě i některé texty neverbální, nákresy apod., mívají funkci operativní, např. předpisují nebo přímo znázorňují jednotlivé kroky při provádění určitých činností.

V souvislosti s regulativní a operativní funkcí připomeňme další druhy učebnicových textů, a to materiálové texty určené k různým činnostem analyticko-srovnávacím i jiným, totiž vlastní materiál cvičný, s nímž žáci pracují podle návodů učitele či podle instrukcí a pokynů učebnice nebo cvičebnice. Podle převahy té které složky jde spíše o učebnici či cvičebnici. K teoretickooborné složce učební knihy se řadí i čítankové texty informující nejen o historii, funkcích jazyka a jazykovědy apod., ale v učebnicích SŠ vzniklých v posledních patnácti letech někdy jde o rozmanitě směsice relativně dlouhých ukázkových textů různých stylových oblastí. Všimněme si vztahu cílů komunikátů učebnicích a administrativních. Viděli jsme, že komplexní učební styl s rozmanitými druhy textů představujících komplex komunikátů má společné funkční rysy nejen se stylem odborným, ale i se stylem administrativním – právě prezencí jeho základní funkce. Avšak na rozdíl od stylu administrativního jde v učební oblasti o funkci sdělovací teoretickoobornou, spíše v menší míře, a to hlavně v praktických vyučovacích předmětech (zvláště např. na odborných školách), pak o funkci praktickoobornou. Zásadní rozdíl však je v cílovém zaměření obou druhů komunikátů: na jedné

straně na osvojení učiva prezentovaného učebními knihami a na schopnost jeho aplikace a kreativního využití – to se právem zdůrazňuje zvláště v posledním desetiletí, kdežto na straně druhé na pouhé provedení administrativních úkonů, výkonů, přesně a ne jinak (než jak zní předpis), tj. na dílčí činnosti vyžadované institucemi od adresátů.

Učební komunikáty mají tedy ve srovnání s administrativními funkcí direktivní zřetelně podřízenou funkci odborně-zpravovací, neboť cílem v učební oblasti je vytvoření, dosažení, ev. rozvinutí a prohloubení určitých kompetencí a performancí u žáků. Regulativní funkce učebních komunikátů je zaměřena na usměrňování procesu učení žáka a měla by být svou nenásilnou realizací v souladu s psychologickými aspekty tak, aby budila a podporovala pozitivní postoje žáka k učení, a to i tehdy, když se staronově v učebnicích a v projevu učitele – obdobně jako u jiných projevů direktivní povahy – setkáváme i s apelativními povely (typ *Pamatuj! Pozor!*).

Uvedený cílový efekt pochopitelně nesledují projevy administrativní, nejde jim především o záměrné pozitivní působení na adresáta, třebaže v poslední době i do úřední korespondence, do inzerátů, žádostí (např. o místo), ev. i do dalších útvarů proniká snaha o pozitivní naladění adresáta překonáváním výrazových stereotypů, individualizací v celkové výstavbě projevu i ve formulacích. Tím dochází k větší diferenciaci mezi administrativními projevy dříve naprosto neosobní povahy, projevy zcela ovládanými schematickými textovými vzorci a automatizovanými “vyjadřovacími panely” vsazovanými mechanicky do těchto textových schémat.

Jestliže jsme konstatovali uvolňování normy učebních textů i textů administrativních, nelze situaci považovat za shodnou v obou oblastech. Stylová norma administrativní se nadále vyznačuje vysokou mírou ustálenosti, standardnosti ve všech svých rovinách, a to ve prospěch autora i adresáta. Osvojení si komunikačních postupů a forem v administrativě totiž nejen usnadňuje a zrychluje práci produktorovi-úředníkovi, ale zároveň dodržování konvencí je vítáno i adresátem, neboť tomu, kdo zná stabilní výstavbu, způsob sdělování i styl administrativních útvarů, je usnadněno přijímání textu i jeho porozumění.

Do určité míry byla a zůstala stereotypnost vlastní i textům vědeckým. Pro ně je příznačná omezená slovní zásoba, vysoký index opakování slov daný nižší synonymií pojmenování, relativně jednotná norma různých druhů vědeckých textů, do značné míry je ustálená i jejich vnější podoba. Avšak už dříve (*Stylistika češtiny*, 1990), zvláště pak v článku *Heterogenost a homogenost ve stylové sféře* (1999) a v naší *Stylistyce* (2003) jsme ukázali na rozboru jazyka několika konkrétních vědeckých osobností, že i v rámci vědeckého stylu se projevuje osobitost, daná in-

dividualitou autorů. Do jisté míry je tedy stereotypnost ve vědecké stylové oblasti kompenzována a omezována činiteli individuálními.

Nejen v dnešní době, ale i dříve existovaly a existují a jsou žádoucí útvary stylově přechodné, jako jsou **projevy esejistické** na pomezí vědeckého a uměleckého, event. vědeckého a publicistického stylu, jež mohou být dokladem individualizace při zpracovávání odborných témat. Tady neopomeňme připomenout, že právě nejlepší vědci, ale i umělci, právě často psali eseje; z autorů 20. století jmenujme za všechny F. X. Šaldu, O. Březinu, J. Čepa nebo J. Patočku. S jejich esejistickou tvorbou nemají nic společného vágní, nevýstižně formulované texty v současnosti také zvané eseje, texty autorů, kteří neovládli základy „řemesla“, nebo dnes módní školní “eseje”, vlastně neurčité, mnohdy rozplízlé projevy napsané bez ladu a skladu. Ty postupně nahrazují tzv. čisté slohové útvary, na nichž učitelé mnohdy bezdůvodně trvali, ev. ještě trvají, aniž to je funkčně či jinak opodstatněné.

V současnosti se dokonce uvažuje o tom, že tzv. eseje nahradí dosavadní typy maturitních písemných prací z češtiny. Zachovájí si školní eseje neorganický ráz po stránce obsahové i jazykové, nebude to znamenat zlepšení dosavadní (ni jak utěšené) praxe, pouze vymáhaná jednotnost stylu a útvaru bude vystřídána nepropracovanými, chaotickými sděleními bez jakéhokoli řádu.

Esej ve své klasické podobě je útvar po všech stránkách velmi náročný, náležející svými vlastnostmi k vysokému stylu. Eseje umělců a vědců vynikají specifickým stylem, který nepůsobí na čtenáře jen archaickým výrazivem, aluzemi na díla klasiků, vyhroceným intelektualismem, ale především působí jasností myšlenkovou, promyšlenou kompoziční výstavbou textu, uměním kombinace výkladového a úvahového, event. popisného postupu. Jejich syntax často vyniká variabilitou, rozmanitostí a kombinací užívaných syntaktických struktur s převahou složených vět a souvětí, u některých esejistů s častým výskytem vět s řetězovou závislostí. Tyto větné struktury už samy vypovídají o schopnosti autora vyjadřovat složité myšlenkové vztahy. Odborné téma zpracovávané prostředky uměleckými vyvolává v život na jedné straně jednoznačná pojmenování – termíny, vlastní názvy, ekvivalenty cizí vedle domácích, na druhé straně synonymní, expresivní a nepřímá, tj. obrazná, pojmenování, jež přispívají k metaforičnosti projevu. Vyjadřování v obrazech často k sobě paralelně přiřazovaných vede k oblibě neklikanásobných větných členů, v nichž je pochopitelně nejhojněji zastoupen přívl-astek.

Záměrem autora esejisty není pouze popsat nebo vysvětlit vybraný úsek reality, ale také poskytnout čtenáři estetický zážitek. Ten je mj. nesen polaritou mezi pojmm-

ovostí a estetičností, tj. napětím mezi odborností, přesností a jednoznačností sdělení na straně jedné, a neotřelým, obrazným a expresivním vyjádřením (jak v oblasti lexika, tak syntaxe, např. v postojové modalitě vyjadřované větami zvolacími či tázacími...) na straně druhé. Jako příklad autora-lingvisty se sklonem k esejistice v nejlepším slova smyslu uvedme Karla Hausenblase s jeho příspěvkem o ženském oku v Nerudově próze, o jízdě vehiklem v příbězích B. Němcové a J. Nerudy, o pověrách v jazyce...

Už výše jsme se pokusili naznačit, že přelom století přinesl ve vývoji odborného stylu mnohé změny. Navažme na to. S jistou volností v současnosti vzrůstá i **variabilita uvnitř** odborného, a dokonce i **vědeckého stylu**, roste synchronní proměnlivost, omezuje se uniformita tohoto stylu, projevuje se osobní tvořivost autorů – ti volí z podstatně bohatšího repertoáru možností než dříve. V individuálním vědeckém stylu se zvyšuje míra expresivnosti, zvláště při vyjadřování hodnocení, míra obraznosti a užívání synonym. (Uvolňování norem v oblasti administrativní a učební jsme i už výše.)

V posledním období jako by se poněkud vracela situace konce předminulého století (tehdy však daná stavem začínající české vědy a situací příjemců málo připravených na český vědecký text): sklon k mluvnosti ve větě stavbě, ve volbě výraziva k hovorovosti... Někteří současní autoři odborných komunikátů porušují i zásady logického postupu kompozičního a přísně objektivního a explicitního vyjadřování – nikoli však kvůli estetickému záměru, jak je to u esejistů. Přelom 20. a 21. století, podobně tedy jako přelom dvou století předchozích, se vyznačuje jistými společnými rysy, ale dnes jako důsledek toho, že se rozpadají dosud platné normy a kánony, rozrušují se vypracované modely, přestává platit to, co bylo všeobecně přijímáno. Můžeme také říci, že místo analogismu, který převládal v období strukturalismu, nyní zřetelně převládá anomalismus. Lze však předpokládat, že – ostatně jako dosud vždy v minulosti – analogismus vystřídá nyní převládající anomalismus (o „věcném“ střídání analogismu a anomalismu viz u N. Savického, 1992), který má v současné době podobu poststrukturalismu ve vědě a postmodernismu v literatuře. Obojí ruší hranice mezi obory, žánry, útvary a postupy, popírají se dosud uznávané hodnoty i autority.

Ačkoliv je třeba respektovat skutečnost, že subjektivita je součástí vědy (Daneš, 1999), a osobnost vědce chápat v celé jeho identitě, tedy i s emocionalitou, s jeho postoji a povahovými rysy, je u odborníka vždy žádoucí uspořádanost a jasnost myšlení prezentovaná přiměřeně verbálně, protože věda se vědou stává až tím, že je veřejně projevována a že je někým akceptována. Musí být tedy sdělena a někým dalším přijímána a chápána.

Předchozí řádky neodmítají podíl individuálnosti, subjektivnosti, kreativity v oblasti odborné, vědecké, avšak tyto rysy vyniknou právě na pozadí komunikátů, jež jsou tvořeny podle jistých modelů, vzorců, tedy na pozadí komunikátů-textů určitého paradigmatu.

Sklon k esejistice, rétorizování odborného projevu, přibývající subjektivismus autorský (dokladem je např. i úbytek autorského plurálu), ale i čtenářský (ohled na adresáta), tedy zvyšující se pragmatická orientace odborných textů, rovněž zvyšující se míra vyjadřování modálnosti (voluntativní i jistotní) a evaluace (hodnocení) – důležité je nejen to, co se sděluje, ale i jak a proč se co sděluje – vedou k oslabování závaznosti do této doby uznávaných a dodržovaných norem uvnitř odborného, a jak jsme ukázali, nejen vědeckého stylu; styl teutonský dosud u nás převažující je narušován vlivy prosazujícího se stylu anglosaského, více orientovaného na příjemce než na sám obsah sdělení (blíže Čmejrková in 1999), což samo o sobě nelze považovat za chybu, ba právě naopak; ale zřetel k adresátovi by neměl potlačovat, resp. vytlačovat z popředí jiné činitele.

Literatura

- Bečka J. V., 1992, *Česká stylistika*, Praha: Academia.
- Čechová M., 1989, *Charakteristika administrativního stylu*, nř 72, 1-10.
- Čechová M., 1999, *Heterogenost a homogenost ve stylové sféře*, "Stylistika" VIII, 171-178.
- Čechová M., 2000, *K regulativní a operativní funkci komunikátů*, Lódž, 5-11.
- Čechová M., 2000, *Průniková pásma funkčních stylů . – Principy jazyka a textu*, Bratislava: Univerzita UK, 184-193.
- Čechová M. a kol., 2003, *Současná česká stylistika*, Praha: Nakladatelství ISV.
- Čmejrková S., Daneš Fr., Světlá J., 1999, *Jak napsat odborný text*, Praha: Leda.
- Daneš Fr. a kol., 1957, *Kapitoly z praktické stylistiky*, Praha: Orbis.
- Hausenblas K., 1972, *Výstavba jazykového projevu a styl*, Praha: FF UK, 1972.
- Hausenblas K., 1972., *Učební styl v soustavě stylů funkčních*, nř 55, 150-158.
- Hausenblas K., 1996, *Od tvaru k smyslu textu*, Praha: AUC.
- Havránek B., 1932, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*. Sb. Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha.
- Hošnová E., 1993, *O vývoji české syntaxe*, Praha: AUC.
- Chloupek a kol., 1990, *Stylistika češtiny*, Praha.
- Jedlička A. a kol., 1970, *Základy české stylistiky*, Praha: SPN.
- Jedlička A., *K vymezení a charakteristice esejistického stylu*, "Slavica Pragensia" 1973, 167-178.
- Jedlička A., 1989, *K jazyku a stylu českých esejistických textů*, SaS 50, 114-127.

- Jelínek M., 1957, *O jazyku a stylu novin*, "Rudé právo".
- Jelínek M., 1995 a 1996, *Stylistika*. – Příruční mluvnice češtiny, Praha: NLN.
- Jelínek, M., 1996, *Styl administrativně-právní*. – Sb. *Jazyk a jeho užívání*, Praha: FFUK, 240-250.
- Savický A., 1992, *Strukturalismus a poststrukturalismus jako epizoda „věčného“ sporu mezi analogisty a anomalisty*, SaS 53, 208-211.
- Trávníček Fr., 1953, *O jazykovém slohu*, Brno: SPN.

Changes in the Notion of Specialist Style

The paper reviews changes in the extent and content of the notion of specialist style. It draws inspiration from B. Havránek (1932), continues along its elaboration in the 50th (Fr. Trávníček, Fr. Daneš), at the turn of 60 and 70th (A. Jedlička) and in the 90th (J.V. Bečka, M. Jelínek, M. Čechová).

The attention is paid to defining of the borders between specialist and administrative styles, to relations between learning style with scientific and administrative ones, to position of aesthetic style and to changes within the scientific style.

Key words: *changes of contemporary scientific texts, informative, directive, operative function, scientific, administrative field, complex teaching style, style of essays.*

[e-mail: cechova.marie@wordonline.cz]